

ԼԱԶԻՍՏԱՆ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ ՔՈՒՐԴԻՍՏԱՆ

Ա Դ Ա Ն Ա Յ Ի Վ Ի Լ Ա Յ Է Թ Ը

Գ Ը Մ

Կ Ի Լ Ի Կ Ի Ո

Կոնիէից (Իկոնիոն) արեւմուտք՝ հիւղերի և խրճիթների նօսր խմբերը, որոնց քաղաք անուան են տալիս, յաջորդաբար շարուած են Տաւրոսի հիւսիսային ստորոտում, ուր լեռներից իջնող մաքուր ջրերի առուակները դեռ չեն ցամաքել և տենդերի եղանակին բնիկները՝ սահմանակից լինելով բարձր արօտատեղերին, ամառը սարը բարձրանալու դիւրութիւնն ունին: Երբեմն Կարամանեան նահանգի մայրաքաղաք Կարամանը գտնուում է արդէն գրեթէ լեռների սրտում, 1900 մետր բարձրութեան վրայ ծովի մակերևոյթից: Առակին (Էռէկլի, Հերակլիս) հազիւ 1000 մետր բարձրութեան վրայ գտնուի, բայց իւր տները խմբուած են մի բլրի վրայ, որ ճահճային սահմանագծից բարձր է: Կարաբունար կամ Սև-Աղբիւրը բոլորովին անբնակ է մնում ամառը, բնակիչները թողնում են լճային փոսորակի աղի և բորակի շահագործութիւնը, բարձրանալով Կարաջա-դաղի եայլան երը: Վերջապէս՝ Նիգդէ՝ն (Նիկտէ), աւազանի արևելեան ծայրում, մօտ 1500 մետր բարձրութիւն ունի և գտնուում է Ալա-դաղի (Ալլահ-դաղ) հանդիպագօտու ուղղում: Ոչ հեռու կանգնած է Կըզ-հիսար, «Աղձկայ ամրոցը» կամ Քիլիսէ-հիսար, «Եկեղեցու ամրոցը» «Շամիրամի

խճուղու վրայ, ուր շինուած էր նախկին Տիանան, Ապոլոնիոս մեգի հայրենիքը: Համիլտոն հետաքննին ճանապարհորդը կարողացաւ որոշել Տիանայի դիրքը գտնելով այն ցայտող աղբիւրը, որը հին հեղինակները նկարագրում են Ամմաբէոս անունով: Այս ակը, որ նուիրուած էր Արամազդին, մի սառնորակ, աղտաղի, թեթեակի ծծմբային ջրաւազան է, որի կեդրոնական շատրուանը ձգւում է մօտ 50 հարիւրամետր մակերևոյթից բարձր, առանց երբէք աւազանից դուրս զեղանելու: Անտարակոյս այս ջրաւազանը նոյն կազմուածքն ունի, ինչ որ մեր սովորական շատրուանները. հեղուկը դուրս է ցայտում կեդրոնական մի բացուածքից և դուրս ծորում յատակի ճեղքուածքով: Հին ժամանակներից ի վեր Իկոնիոնից Տիանա ձգուող առւտրական և ռազմական ճանապարհը կորանում է աղեղնաձև՝ անցնելով լեռների ստորոտից՝ Լարանդայով և Կիւբիստրայով, այն է՝ Կարամանով և Առակլի՛ով: Աւելի վեր՝ հիւսիսում՝ աղի ճահիճները, պաշարեղէնի և մաքուր ջրի պակասութիւնը ճանապարհը տափանելի են դարձնում և գրեթէ անկարելի դարձնում մեծ բազմութեամբ և այգտեղով ճանապարհորդելը: Այսպիսով կատարելապէս զուգահեռական են դառնում միմեանց ծովափի գծագրութիւնը, եղերական լեռների կատարները և վերին բարձրաւանդակների գլխաւոր ճանապարհը: Այս գաւառներում անգլիացի ճանապարհորդ Դէւիսը (Davis) նորերս գտել է հետաքննեան արձանագրութիւններ:

Ներքին Անատոլիայից անջատուած բարձր լեռներով Քարային Կիլիկիայի փոքրիկ նաւահանգիստները չունին առաջուայ գործնէութիւնը, երբ բազմամարդ Կիպրոսի վաճառականութեամբ էին փարթամացած: Այայտն, նախկին Կորակեսիոնը մի կուչ եկած գիւղ է Կղզային ժայռի ստորոտում և մայրցամաքի հետ միանում է մի աւազային պարանոցով: Սելինոի՛ն, յոյների Սելինոսը, մի խեղճ գիւղակ է: Անեմուռիոնը, որ գտնւում է Փոքր Ասիայի ամենահարաւային հրուանդանի վրայ, մի ընդարձակ գերեզմանոց է միայն, իսկ Անամուռ (Անեմուռ) գիւղաքաղաքը՝ աւերակներից փոքր ինչ հեռուն՝ շինուած է մի հեղեղատի բերանում: Աւելի

ջալինարէ փոքրիկ ծովածոցը, հների կելենդրիսը, կիպրոս կղզին հեռուն գնալու սովորական նաւահանգիստն է: Պրովանսալ նաւահանգստի քարաժայռի վրայ, որ երբեմն ամրացրած էր հռոմոսի ասպետներից, այլևս ոչ ոք չէ բնակւում: Նախկին Սիլեկիան (Սելեկէ)՝ Գեօկ-Սուի — կալիկադնոսի գետաբերանում, տնակների մի կոյտ է միայն:

Առևտրական շարժումը ստիպուած էր տեղափոխուիլ գէպի արևելք՝ Դաշտային կիլիկիայի ծովափունքը, ուր գալիս հանգչում է Փոքր Ասիայի անկիւնագծային ճանապարհը և ուր բերրի դաշտեր և հովիտներ մշակութեան յարմար ընդարձակ գօտի ունին: Այս գաւառի վաճառաշահ նաւահանգիստը՝ Մերսինան այս դարի կիսին խրճիթների մի փոքրիկ խումբ էր, շրջապատուած մրտենիներով, որից և ստացաւ իւր անունը, իսկ այժմն մի վաճառաշահ քաղաք է և իւր նաւահանգիստը՝ որ չափազանց ենթարկուած է ծովամիջի քամիներին, պաշտպանուած է արուեստական քարափներով (quai) և թումբերով ¹⁾: Քաղաքը մասամբ շինուած է մարմարի կտորներով, որ լնկած էին հողի երեսին հին յունական քաղաքի փլատակներից: Մի քանի քիլոմետր արևմուտք ուրիշ աւերակներ ցոյց են տալիս Արգիացիների Սոլի քաղաքի տեղը, ուր խօսւում էր այն աղջատ լեզուն, որից առնուած՝ խօսքի սխալ և անկանոն դարձուածները կոչւում են «Սոլէսիզմ» — Սոլաբանութիւն: Աւելի հեռուն երևում են Պոմպէուպօլի հռոմէական սիւնաշարերը, որ առաջնորդում էին գէպի մի ձուռած նաւահանգիստ, որի պատնէշները շատ լաւ պահպանուել են, բայց տիղմը լցրել է նաւահանգիստը և ծովափի հողակոյտերը երկարել փակել են խորշի մուտքը: Շատ կէտերից հետաքրքրական յիշատակարան է Գիրէկի դաշտը կամ «կանգուն քարը», որ մի ահագին կոթող է, թերևս անդրպատմական դարերում կանգնեցրած: Լանգլուայի ասելով՝ այս վէմը, որի ստորին մասը մաշուել է ուղտերի քսուելով և քորուելով, 15 մետր

1) Մերսինա նաւահանգստի առևտրական շարժումը 1880 ին—110.000 տականաչափ:

բարձրութիւն ունի, իսկ զանգուածի ծաւալը՝ 120 խորանարդ մետր¹⁾, կշռում է առնուազն 300 տակառաչափ և կարող է համեմատուիլ Բրիտանիայի Վիթխարի մեծալէմերին (մեգալիթ)։ Արդեօք սա մի մենհիր է կամ գուցէ այն միապաղաղ կոթողներից, որ սովորաբար կանգնեցնում էին Փիւնիկեցիները զոյգ զոյգ իրենց տաճարների մուտքի առաջ²⁾։

Մի նոր փառաւոր ճանապարհ միացնում է Մերսինան Տարսոն և Ադանա քաղաքներին։ Տարսոնը գտնւում է Կիւղնոսի կամ Տարսոնի գետի աջ ափում, Բուլգար-գաղի հանդիպագօտու վերջին սպառուող զառիվայրերի վրայ։ Փոքր Ասիայի համբաւաւոր քաղաքներից մէկն է, ամենամեծ հնութեամբ պարծեցող։ Արևելեան մի աւանդութեան նայած, այս քաղաքի բռնած տեղը առաջին դաշան էր, որ ցամաքեց երբ որ ջրհեղեղի ջրերը յետ քաշուեցան։ Քանի որ սիկաչօղը չէր լցրել նաւահանգիստը և Կիւղնոսը դեռ նաւարկիլ էր՝ Տարսոնը հիանալի դիրք ունէր փաճառականութեան կեդրոնաւայր դառնալու համար։ Ասորիքի և փոքր Ասիայի միջև՝ Կիլիկիայի նաւահանգիստներու, որոնց մուտքն էր պաշտպանուի։ Կեսարի և Սգոստոսի ժամանակ նա գիմացը ծովի միւս կողմում գտնուող Ալէքսանդրիայի ախոյեանն էր։ Իւր դպրոցները աշխարհի ամենալաւերն էին համարւում, մինչև անգամ Աթէնքի դպրոցներից բարձր։ Իւր իմաստասէրները գնում էին Արևմուտքում իրենց գիտութիւն տարածելու³⁾։ Քաղաքը շատ ճոխացաւ և շքեղացաւ, Մարկոս Անտոնինոսը նրան իւր ասիական կայսերութեան մայրաքաղաքը դարձրեց, ուր և ամուսնացաւ Կլէոպատրայի հետ։ Յուլիոսը թաղուեց Տարսոնում։ Բայց պատերազմները աւերակ դարձրին այս քաղաքը, որի միջով հոսող գետը հեռացաւ գէպի արևելք և դադարեց նաւարկելի լինելուց, նաւահանգիստը լցուեց տղմով և Տարսոնը անջատուեց

1) Victor Langlois, Voyage dans la Cilicie.

2) G. Perrot, Ճեռագիր։

3) Henzy, Académie des Inscriptions et Belles-lettres, 7 juillet, 1876.

ծովից: Իւր նախկին փառքից ոչ մի հետք չէ մնացել, հազիւ երբեմն բլրի տակ գտնուում են հնադարեան մնացորդներ: Ամենահետաքրքրական շինուածքը մի մզկիթ է, որ ըստ աւանդութեան շինուած է ճիշտ այնտեղում, ուր ծնուեց «Հեթանոսների առաքեալը»՝ Պօղոսը: Պարիսպների մօտ գտնուել է մի ահագին մթերանոց կաւաշէն, թրծուն, փոքրիկ, ուխտանուէր արձանների—թերափների, հաւանականաբար այդտեղում գտնուում էր այս սրբազան առարկաների մի գործարան ¹⁾: Մեկքայից և Երուսաղէմից յետոյ մօտուկմանների ամենագլխաւոր ուխտատեղիներից մէկը Տարսոնի շրջակայքում մի քարայր է, այն բազմաթիւ քարանձաւներից մին, ուր ըստ աւանդութեան բնակուեցին «Յօթը ննջողները» ²⁾:

Ամառը քաղաքը շատ վառառոյջ է դառնում և կտրուաւոր բնակիչները խոյս են տալիս գէպի Բուլգար-գաղի հովիտները, Խշմէ'ի ջերմուկները, Կողնէ, Նեմրուն, Գիւլէկ-բազար, Կիլիկեան Կոնների մօտ: Տարսոնի գեղեցկութիւնը իւր ընդարձակ պարտէզըն է՝ կանաչագեղ գօտին, որով շրջապատուած է և ուր ցրիւ են ընկած փշրուած կամարներ, կիսակործան սիւներ, որ հռոմէական ջրմուկի մնացորդներն են: Բայց այս բոլոր աւերակները չնչին են երևում, երբ որ մի ստուերախիտ շաւիղի դարձուածում յանկարծ մի ահագին քարի՝ «Թաւալուած վէմի» Գէօնիկ-տաշի դիմացն ես գալիս: Այս լայնածաւալ քառանկիւն քարաշէնքը, որի մէջը դատարկ է, թւում է մի վիթխարի միապաղաղ զանգուած: Կիւզնոսի ավից նայած՝ կիպարիսների և պտղատու ծառերի ճիւղերի միջից այս «քարը» նման է աւազաքարի ժայռի, կարծես բնութեան գործը լինի, ինչպէս այդ յաճախ պատահում է երկրաբանական ուժերից յեղաշրջուած երկրներում: Այս տարօրինակ շինուածքը՝ ակներև է՝ որ շատ հին է և մերձաւորապէս 90 մետր երկարութիւն ունի, առանց հաշուելու կողմնա-

1) Lion Heuzy;—Burckhardt Barker, Lares and Penates.

2) V. Langlais, յիշուած:

կի շինուածքները, լայնութիւնը 42 մետր է և բարձրութիւնը՝ 8 մետր: Սպիտակ մարմարի սալերը, որ ծածկում էին պատերի երեսը, ցրուած են գետնի վրայ: Ինչպէս որ հին գրամներէց երևում է այդ ահագին զանգուածը իբրև պատուանդան է ծառայել մի թագաւորի արձանին, որ ունեցել է աղեղ և կապարճ և կանգնած է եղել մի խորհրդաւոր և եղջիւրաւոր կենդանու վրայ: Փորուածքներ կատարուեցան, բայց չյայտնուեց ոչ տարեթիւր և ոչ այդ շինուածքի ինչ բանի համար նշանակուած լինելը: Սմանք գիտնականներից համարում են այդ պատգամախօսութեան տեղ: Հնաբան Լանգլուան հիմնուելով Սորաբոնի մի ասացուածի վրայ կարծում է թէ այդ առաջին Սարգանաբալի, որ Կիլիկիա փախաւ իւր պետութիւնը կորցնելուց յետոյ, շրջմը լինի: Անտարակոյս այդ շինուածքի կատարին գրուած էր այն լիթիարի, ասորեստանական ոճով արձանը, ինչպէս որ այդ նկարուած է տարածական բազմաթիւ գրամների վրայ ¹⁾:

Ադանան հին Տարսոնից իւլեց նրա առևտրական կարևորութեան մի մասը: Տարսոնի պէս գտնուելով ամենաբերրի երկրում, շրջապատուած պարտէզներով, բամբակի և շաքարեղէգնի արտերով սա էլ նմանապէս շինուած է Փոքր Ասիայի անկիւնագծային մեծ ճանապարհի վրայ: Այստեղում Սարոսը կամ Սիհունը, որ հոսում է դէպի արևելք, դուրս է գալիս դարևանդներից և մտնում է ընդարձակ սիկահոդային գաշտը, որ տարէցտարի աճում է, թէև ոչ մեծ չափով, Կիպրոսի և Ասորիքի ուղղութեամբ: Իւր՝ և իւր օթանդակների վերին հովիտները մի մի ճանապարհ և անցք են դէպի Կեսարիա և Կըզըլ-Իրմակ: Միւս կողմից՝ Պիւռամիս կամ Ջիհուն գետը այնչափ մօտենում է Ադանային, որ այս քաղաքը կարող է համարուիլ բնական կեդրոնաւայր և հրապարակ այդ գետերի ամբողջ աւազանին: Այստեղ է վերջանում Եփրատի վերին աւազանի և Կիլիկիայի ծովափների պատմական ճանապարհը: Բացի այս՝ Սիհունը Փոքր Ասիայի գրեթէ բոլոր գետերից այն ա-

1) G. Perrot, Mémoires d'Archéologie, d'Épigraphie et d'Histoire.

աւելութիւնն ունի՝ որ նաւարկելի է իւր ստորին հոտանքում և կիպրոսում ու ասորիքում բարձուած նաւերը կանգ են առնում քաղաքի գետափի առաջ։ Իւր դաշտերի պողաբերութեամբ և ճանապարհների կեդրոնացման շնորհիւ Ագանան դարձել է մեծ առևտրական կեդրոն և մտածում են արդէն մի նեղագիծ երկաթուղի շինել, 60 քիլոմետր երկարութեամբ, նրան Տարսոնով Մերսինայի նաւահանգստի հետ կապելու համար։ Ագանան թէև աւելի առողջ կլիմայ ունի քան թէ Տարսոնը, այսուամենայնիւ վտանգաւոր է այդտեղ մնալը տենդային եղանակին, ուստի և շրջակայ լեռների գիւղերը ամառը լցում են եկաւորներով։

Սարոսի վերին հովտում, հայկական Հաջին քաղաքից գէպի հիւսիս, Սըլաղ (Սերաստիա) և Ագանա նահանգների սահմանագծի վրայ, ոչ հեռի նոր Աղիզիէ քաղաքից, Սար կամ Սարտիրէ փոքրիկ գիւղաքաղաքը, շինուած է նախկին Կոմանայի տեղում։ Կոմանան Կոչլումէր նաև Հերապոլիս կամ «Սուրբ քաղաք»։ Աւերակներին իշխող սարը մինչև այժմ էլ անուանւում է Կոլմենէկ-թեփէ, բայց Կոմանայի բուն անունը դեռ ևս չէ գտնուել յիշատակարանների վրայ։ Բոլոր շինութիւնները, տաճարները, թատրոնները, ասպարէզները, մրցարանները (գիմնադիոնները) հելլեն-հռոմէական ժամանակից են մնացած, սակայն սրբարանները, երևի սրբազան սովորութեանց աւանդապահ մնալով, աւելի եգիպտական քան թէ յունական կերպարանք ունին։ Բուն տաճարը ոչ մի սին չունի և քրմերի բնակարանները շրջապատում են նրան առանց ճարտարապետական որ և է ամբողջութիւն կազմելու։ Քաղաքին նայող լեռների ուղղաձիգ զառիւլայրերի վրայ բացուած կան քարանձաւներ, իսկ ներքեւում հարուստ դաշտն է փռուած, որ Սորաբոնի ժամանակ մշակւում էր վեց հազար սորուկներով¹⁾։

Սարոսի և Պիւռամոսի վերին հովիտներում կազմակերպուած թուրքմանական Կոզան-օղլու և Մենեմենց-օղլու իշխանութիւնները կորցրին իրենց անկախութիւնը։ Դեռ այս գարի կիսին նր-

1) Korolidis, Կոմանան և իւր աւերակները (նոր յունարէն)։

բանք ենթարկւում էին թուրք տէրութեան գերիշխանութեանը միմիայն աւտոտական հպատակութեամբ:

Ջիհունի վերին աւազանի գլխաւոր քաղաքն է Ալքիստանը, որ յաճախակի անուանւում է բառախաղով նաև Էլ-բոստան, այն է՝ «Պարտէզ»: Իսկ որ նա թաղուած է կանաչութեան մէջ: Ընդարձակ և լաւ ոռոգուած դուրանը, ուր մեռնում—վերջանում են շրջակայ լեռների դարատափների վերջին մեղմ ալիքները, թւում է նախասահմանուած մի մեծ քաղաքատեղ լինելու վերին Եփրատի և ծովի առևտրի համար: Այս գաշտումն են միանում Ջիհունի բոլոր վերին օժանդակները, որ յետոյ սեղմուելով անթիւ կրճերում անցնում են Աղիր-գաղի ահագին խորաճորով: Բայց բնիկների համար այս հեղեղատներից և ոչ մին բուն գետը չէ: Նրանք, ինչպէս և ամեն ժողովուրդ, բնազգամբ նախապատուելով մշտաբուխ աղբիւրները, Ջիհունի բուն ալն են համարում մի փոքրիկ ջրաւազան, ուր զեռում են խորին ձեղքուածքներից դուրս ցայտող ջրերը, առանց աւելանալու կամ նուազելու, և գալիս ջրում են պարտէզները: Ալքիստանում կան մի քանի հայ բնուանիք, իսկ հարաւ-արեւմուտում մի հայկական գաղնակցութիւն՝ բաղկացած վեց փոքրիկ հասարակապետական հասարակութիւններից պահպանուել է գրեթէ մինչև մեր օրերը Զէյթունի կամ «Ջիթենիների» բարձր հովտում: Թէև այդ լեռնային երկրում, որ առնուազն 1500 մետր բարձրութիւն ունի, ձիթենիներ չեն բուսնում: Գրեթէ գլխովին վատթարացած — ստրկացած հայկական աշխարհում այս ազատ լեռնացիների հասարակութիւնը մի բացառիկ երևոյթ է, լեռնացիների, որ դարերով պահպանել են իրենց անկախութիւնը: Մերձաւորապէս տասն հազար հոգու չափ այս կատարելապէս զինաւարժ հայկեանները ամրացրել են իրենց երկիրը կրճերում շինուած մի քանի բերդերով և կար ժամանակ որ ոչ մի մուսուլմանի չէին թոյլ տալիս իրենց մօտ ներս մտնելու: Ալքիստանի փաշային ոչ մի հարկ չէին տալիս բացի գաշտաւայրում մշակած արտերի վարձից ¹⁾:

1) Carl Ritter, Asien, vol. XIX.

Մարաշը՝ որի բնակիչների կէս մասը հայեր են, յենուած է Ախրը-գաղի հանդիպագօտուն, որ իշխում է Աղ-սուի և Ջիհունի գետախառնուրդին, ճիշտ այն տեղում, ուր Ջիհունը գուրս է պրծնում իւր մեծ խորածորից: Մարաշը արուեստաշահ քաղաք է, այդտեղի կանայք կտաւեղէններ են գործում և արծաթ ու ոսկով բանուած կտորներ: Ամառը վիլայէթի ժամանակաւոր մայրաքաղաքն է դառնում: Այստեղ է գալիս փաշան եալլա, երբ որ շոգերից ստիպուած թողնում է Ադանան՝ զշլաղը: Հարաւարեմուտքում՝ Ջիհունի հովտի արեւմտեան կողերի վրայ գտնւում է Սիսը, որ մի փոքրիկ քաղաք է. շինուած զառիկայր ապառաժի լանջին և ստորոտում: Սա էլ մի ժամանակ մայրաքաղաք էր, այստեղ էր Հայաստանի (Կիլիկիայի) թագաւորների նիստը երկու դար շարունակ՝ 1182-ից մինչև 1371-ը, ուր և երեւում են մինչև այսօր Դարբասի այն է՝ թագաւորների պալատի մնացորդները: Սիսը գաղարելով թագաւորանիստ լինելուց՝ մնաց կրօնական կեդրոնաւայր, նրա մենաստանում գահակալում է մի պատրիարք (կաթողիկոս), որին թուրք կառավարութիւնը կամեցաւ ախոյեան կացուցանել Էջմիածնի ռուսահայտակ կաթողիկոսին: Շրջակայքի բոլոր եպիսկոպոսները ուղարկում են Սիի եպիսկոպոսապետին իրենց գիւղացիների վճարած տասանորդները: Դէպի Ջիհուն իջնող ճանապարհին մի բլրի վրայ կանգնած է Անաղարբա ամուր բերդը, մուսուլմաններին Հային Զարբան, որ Սիից առաջ նոյնպէս հայ թագաւորների աթոռանիստն էր և իւր հռուժմէական աւերակներով համբաւաւոր: Երկու հնադարեան ջրմուղների, թէև տեղ տեղ կործանուած և զրկուած իրենց քանդակներից և արձանագրութիւններից, այսուամենայնիւ հոյակապ յիշատակարաններ են և երեւում են ձգուած մօտաւորապէս 12—20 քիլոմետր երկայնութեամբ, մինչև դաշտի վերեւի լեռները հիւսիսում և հիւսիս-արեւմուտքում ¹⁾: Նրանց բեղմնաւորիչ ջրերը շրջակայքի անապատը դարձրել էին անսահման ծառաստան, այնպէս որ տասներորդ դարում Էդրի-

1) Texier, Revue Française, 2838;—Carl Ritter, Asien, XIX.

սին կարողանում էր Անաղարբայի գաշտերը համեմատել Գամասկի «Իրախտի» հետ:

Աղանայից արևելք՝ նախկին Մոպսուեստը, խաչակիրների Մամիստրան, հայերի և թուրքերի Մսիսը հսկում է Պիւռամիոսի անցքին, ուր ձգուած է մի իննականար կամուրջ: Այստեղից արդէն մօտ է թերակղզու հիմքը և Զեբէլ-Նուր՝ի կամ «Լոյսի լեռների» գահալէժները գծում են երկու աշխարհների՝ փոքր Ասիայի և Ասորիքի՝ բնական սահմանը: Այս միջավայրում խմբուած են ամեն ազգերից՝ թուրք, յոյն, հայ, քուրդ, արաբ, չերքէզ, անսարի, խափշիկ և բոշա: Մոպսուեստը յունական աշխարհի վերջին ծայրն է և իւր կրօնների խառնուրդով պատկանում էր միանգամայն թէ Ասորիքին և թէ ներքին Ասիային: Իւր Ապոլոնը աւելի Արևելեան բահաղ էր քան թէ յունական աստուածութիւն: Այս քաղաքը բոլոր աստուածների համար մի սրբարան ունէր և պաշտողներ: Սրա նման էր և Լգէա՝ն (Այաս, Լայացցո), «Ալիքների քաղաքը», որ շինուած էր Ալեքսանդրեականի ծոցի (Հայոց ծոց) հիւսիսում և միախմբել էր Միջերկրականի աւազանի բոլոր կրօնները: Խաչակիրների պատերազմների ժամանակ, երբ որ Խաղիայի ծովագնացները Այասը դարձրին իրենց գլխաւոր մթերանոցը, նա քրիստոնէական քաղաք դարձաւ: Կիլիկեան նաւահանգիստը՝ որ յաջորդեց նրան, գտնուում է մի քանի քիլոմետր դէպի արևմուտք, ոչ հեռու Պիւրամիոսի բերանից, որ և այժմեան Եռամուրթալիկ գիւղաքաղաքն է և որն ուղղում են կապել Աղանայի հետ երկաթուղու մի ճիւղաւորութեամբ, որը սակայն հարկ կլինի պատըսպարել գետի տիղմերից, մղելով գետի ընթացքը դէպի արևմուտք ¹⁾: Այստեղ և Եռամուրթալիկը այն նաւահանգիստների թւումն, որտեղից ենթադրւում է սկսել Միջերկրականից մինչև Պարսկական ծոցը ձգուող երկաթուղին: Այստեղով ճանապարհը կերկարի փոքր ինչ, բայց շինողներին աւելի հեշտ կլինի Ամանոսի զառիկայրերից երկաթագիծն անցկացնել աւելի դուրան տեղերով: Զէբէլ-Նուր՝ի արևելեան կողերում, ծովածոցից հիւսիս դէպի

1) Ed. Dutemple, En Turquie d'Asie.

երկրի ներսերը առաջացող ջրային կամարի ամենավերին ծայրի մօտ երկու ժայռ՝ միացած սև հատաքարի (գրանիտ) գեղեցիկ կամարակապով սեղմում են ճանապարհը նման Գիւլլէկ-բոզազին: Սա էլ մի ուրիշ «Կիլիկիայի Դուռն» է, որ կոչւում է նաև «Վանկթամուրի դուռ», «Երկաթի դուռ», «Սև դուռ» կամ Կարա-կափու: Ողջափ մարդիկ են կոտորուել այս նեղ անցքին՝ որ Ասիայի ճանապարհների դուռն է, տիրելու համար: Նախապատմական ժամանակներից սկսած ոչ մի դար չէ եղել, որ այստեղ ճակատամարտներ տեղի չունենային 4):

ՄԻԱԲԱՆ:

(Կը շարունակուի)

1) Ադանայի վիլայէթի քաղաքները իրենց բնակիչներին մօտաւորապէս թուելով.

Ադանա, ըստ Ֆաւր և Մանդրոյի.	45 000 բնակիչ:
Մարաշ	24 000 »
Տարսոն, ըստ Geary-ի	12 000 »
Հաջին	10 000 »
Մերսինա, ըստ Geary-ի	6 000 »
Սիս	5 000 »
Ալբիստան	3 000 »